

szicizáló kritika fenntartásait: „mint hulla a hulla”? Arany mintha élvezkedve játszanék itt is és mindenhol a nyelv uralhatatlan sokértelműségével, megsértve a klaszszicizálás egyértelmű racionális jel-elméletét is, egészen addig menően, hogy akár a titokzatosságot avatja a megjelenített mű alapmózzanatává (ilyen pl. a *Vörös Rébék* vagy az *V. László* narratívája, de ennek leggyönyörűbb iskolapéldája a minden ízében, minden sorában rejtélyes *Tengeri-bántás* utolsó versszaka, ahol a nagy, értelmezhetetlen misztikus jelenés „objektív” narrátori szólamban hangzik fel, kétségbe vonva az egész eddigi elbeszélés hitelességének garanciáit: „Magasan a levegőben / Repül egy nagy lepedő fenn: / Azon ülve muzsikálnak, / *Furulyáznak*, eltűnőben...”.) A kései olvasó szinte elképedve olvassa, hogy Aranynek fantasztikusan vizionárius, mitizáló, allegorizáló csodálatos képzettársításai hogyan is hívhatták elő, s hogyan is rögzíthették egy évszázadon át a nyugodt, józan „realista” Arany ideális fantazmagóriáját.

Amit én szeretnék: hogy a mai költészet ennek a nagyon sokoldalú, nagyon érzékeny, s – ha tetszik – nagyon posztmodern Aranyra a képével játszanék el, s azt a nagy tekintélyű, mesterfokozatú atyaképet, amit a százados iskolai és nem-iskolai hagyomány közvetített, elfeledné, eltakarná, s friss olvasásélménnyel, friss költői élménnyel formálná igazából újjá (hogy milyenné, az legyen a költők dolga!). Az *Alföld* jelen válogatásának kitűnő darabjai nagyon szépen ráéreztek, hogy Aranyra az egyetemes költői válsággal szemben érzett depressziója lényegében ugyanaz, mint amit ma lehet érezni a költészet társadalmi funkcióját illetően, hogy Aranyra a költői szerepekkel szemben preferenciái akár maiakra is tekinthetők (ilyen itt Cseh Zoltán nyers és illúziótlan helyzetjelentése!) – ami aztán valóban radikális költészeti gesztusként is értelmezhető lehetne, amennyiben Aranyra a hagyományhoz és annak éles kritikájához való viszonyát egyszerre tudnák lírai alapviszonyként magukénak tudni. Az *Alföld* jelen, dicséretre méltóan minőségi versgyűjteménye ezért pompás kiindulása lehetne egy szélesebb körű költészeti hagyományelsajátításnak.

IMRE LÁSZLÓ

Arany János és a kálvinizmus

Arany János – önéletrajzában – maga is meghatározónak vélte a szülői ház vallásos légkörét, kálvinista puritánságát: „Én valék öreg szüleim egyetlen reménye, vigasza; szerettek is az öregség minden vonzalmával, mindig körükben tartottak és rendkívül vallásosak lévén, e hajlam rám is korán átragadt; az ének és a Szentírás vonzóbb helyei lettek első tápjai gyöngye lelkemnek, s a kis bogárhátú viskó szentegyház vala, hol fülem soha egy trágár szót nem hallott.” A komolyan vett családi és hazafiúi köteleességek, az erkölcsi szennytől való irtózás, a szerénység parancsa nemcsak életvitelét határozta meg, hanem hősei önértékelésének, az elbizakodástól megóvó tisztességének is alapjává vált már a *Toldi* első részének végén (Miklós

mondja, amikor a cseh bajnok legyőzésével fényes pálya lehetősége nyílik meg előtte, gyilkossággal vádolt üldözöttből a király kegyeltje lesz): „De nem köszönöm azt a magam erejének / Köszönöm az Isten gazdag kegyelmének.” Ez érvényesült aztán Arany döntéseiben, abban például, hogy eszébe sem jutott bárói címért folyamodni, holott az 1867-ben kapott Szent István-rend ezt lehetővé tette volna számára. Ezzel összhangban idegenkedett a társadalmat felforgató, erőszakos világmegváltó eszméktől is, s inkább bízott az erény, az érdem megjutalmazásaként elnyert felemelkedésben.

Többféle támadást vagy legalábbis idegenkedést váltott ki ezzel a XIX–XX. század fordulóján és később is. A XX. század végére csődbe jutó, Rousseau-tól Leninig ívelő, eszménynek Petőfit tekintő radikális, baloldali „világmegváltás” kisszerű konzervativizmust látott ebben. Ma már aligha vonható kétségbe, hogy éppen ez a puritán, nem utópiákra építő, hanem szellemi, gazdasági, erkölcsi emelkedést célul kitűző evolucionizmus volt az, amely az újkori Európa (Hollandia, Svájc, Anglia, Skandinávia) felvirágzásának a motorjává vált. És hogy az aktualitásából semmit nem veszített, arra bizonyíték: a XXI. század elején semmi nem hiányzik Magyarországon sikeréhez, felemelkedéséhez annyira, mint éppen a megbízhatóan takarékos, legjobb értelemben vett polgári tisztesség a gazdaságban is, a szellemi életben is.

A protestantizmus történetében ez a fajta, nálunk nagy mértékben Debrecenhez kötődő, erkölcscentrikus kálvinizmus az, amit Ravasz László szerint „Kant óta valami komoly, száraz, de ragyogó moralizmus egészített ki. Eszerint az emberi léleknek kívánsága, öröksége, nemeslevele az, hogy megismerheti Istent, mint bölcs gondviselőt, s józan eszének, szívébe plántált nemes ösztöneinek sugalmazására magát szakadatlanul fejlesztve, az erény útján olyan erkölcsi tekintélyre tehet szert, amely ideleln boldoggá teszi, az emberi nemet előbbre viszi, és a halál után az örök életet biztosítja.”¹ A felvilágosodás nyomán kevés ebben a transzcendens elem, a csodahit, inkább az üdvösség reményét el nem veszítve az evilági életben eligazító morális parancs uralja.

Ady majd perlekedik, vitatkozik az Úrral, hol dacol, hol könyörög (pedig későbbi, de egyazon kultúrkör neveltjei), Aranynál ezzel szemben majdnem hiányzik a személyes elem. Leginkább az ember értékrendjéből következő keresztény hit az, ami egy logikai, sőt matematikai képlet egyértelműségével vezet le viselkedési mintát:

*Majd ha látod, érzed a nyomort,
Melyet a becsület válla hord;
Megtíporva az erényt, az észt,
Míg a vétek irigységre kész
S a butának sorsa földi éden:
Álljon a vallás a mérlegen.*

A vallási meggyőződés s az ebből következő életelv garanciája a földöntúli abszolútum, amely azonban a gyakorlatban, a mindennapokban az élet elviselhetőségét biztosítja:

*Oh, remélj, remélj egy jobb hazát!
S benne az erény diadalát;
Mert különben sorsod és e föld
Isten ellen zúgolódní költ.*

(Fiamnak)

A XIX. század derekán a legkülönb (nem mellesleg protestáns) szellemek jártak be hasonló utat, sztoikus rezignációval, illetve humorban hangot kapó szkepszissel. Kierkegaard-nál, például, „a hithez vezető legmagasabb szintű formállogikai gondolkodás utolsó fázisa egyfelől az emberi céloknak a társadalomban való megvalósíthatatlanságát kifejező rezignáció, másfelől az etikai szféra kudarcát tudatosító humor.”² (Irtózva a megalapozatlan analógiáktól, ám mégis lehetetlen nem utalni arra, hogy az 1813-ban született, tehát Arany-kortárs Kierkegaard-ra is roppant hatást gyakorolt – apjában megtestesülve – a paraszti, patriarchális, protestáns bibli-kongresszus felől című verse győz meg, melyben nyomatékkal helyezi összeurópai távlatba a puritán kálvinizmusa jegyében elutasított „új világ”-ot:

*Midőn a gazdag megkövül
És a szegény elfásul...
Egyszóval a polgárodás
Fordul reánk csapásul:*

Ugyanakkor a kantiánus etika s a távolabbról ihlető sztoicizmus nem egyszer egészen „közelre néző” konklúziókkal kénytelen beérni: „Vigasztalásul, annyi szenved, / És szenved nálam annyi jobb” (*Évek, ti még jövendő évek*). Az én stabilitását ilyenkor a tűrésre és reményre intő hit garantálja, de megint csak logikai úton (s nem irracionális, különösen nem misztikus istenélmény segítségével), amely megóv ugyan cinizmustól, zülléstől, de mindenfajta numinózitást mellőzve. Aranynak ezt a kálvinista racionalizmusát hosszú időn keresztül nem is interpretálták közelebbről, egyedül Podmaniczky-né Vargha Ilona merte világosan megfogalmazni, hogy ennek az erkölcsi alapjaiban tagadhatatlanul a Biblián nyugvó életelvnek fogyaté-kossága az, hogy hiányzik belőle Krisztus, és általánosságban is az evangélium diadalmas üzenete.³

A bűn és a halál legyőzése (amelyet, persze, egy percre sem vont kétségbe költőnk) egyáltalán nem adja meg számára a bizonyosság nyugalalmát. Sőt – bizonyítja Vargha Ilona – hősei sem ismerik a Megváltás felszabadult boldogságát. Idézni lehet (ez már nem Vargha Ilona érvelése) a *Toldi estéjéből* a maga ásta sírja mellett térdeplő öreg Toldi jelenetét:

*Imádkozik ottan csendesen és méléán,
Néba egy könny csillan szeme alsó héján,
Néba, de csak ritkán, megmoccan az ajka,
Ám egy hang, mi nem sok, annyi sincsen rajta.
Feje fölött átment a zimankós élet,*

*Tele most hideg, de csendes tiszta tél lett,
Három éve már, hogy nem az udvart lesi,
Hanem a megígért jobb hazát keresi.*

A „győztes üdvözülés” boldogító mámorának hiánya magyarázható, természetesen, Arany depressziós alkatával is. Ebből következően abban sincs semmi meglepő, hogy az *Új Testamentumból* is legközvetlenebbül az etikai alapú állásfoglalásokkal tud azonosulni. Például nagy vallomásverse, a *Szózatot* újrafogalmazó *Ren-
dületlenül* Jézus és a kufárok jelenetét idézi:

*Van – fájdalom – kinek cégér bona.
Hab! tőzsér, alkusz és galambkufár:
Ki innen! e hely az Úr temploma,
Rátok az ostor pattogása vár!*

Lehet tehát igazság abban, hogy a derűs és diadalmas evangéliumi megváltás-ujjongás kevésbé kap hangot nála. Ugyanakkor van rá eset, hogy a szűkebben értett racionalitást meghaladó kérdésekben, a lélek halhatatlanságára vonatkozóan sem őrizkedik a nyílt állásfoglalástól. *Honnan és hová?* című nagy, kései gondolati versében egyértelműen szembehelyezkedik a materializmussal, amely tagadja a lélek halhatatlanságát, sőt a szellemet magát tagadja, mely „Semmi más”, csupán anyag, csak „agyvelő, vér és ideg”.

Perdöntőnek bizonyuló tény ebben a kérdésben, hogy az evilági erény, a nemzetmentő önfeláldozás erkölcsi bizonyosságának garanciája őnála mégiscsak Jézus. Igaz ugyan, hogy „a zártabb kis közösség szolgálatát és ennek ideológiáját: a puritán kálvinista morált kitégítette egy nagyobb, eszmeibb közösség, a Nemzet szolgálatává”,⁴ de ennek inspiráló példáját az evangéliumból veszi, méghozzá olyan nyelvi, esztétikai és erkölcsi erővel, ami egy évszázad múltán sem veszít érvényességéből. Példának okáért: állítólag – ennek írásos megörökítésével eddig nem találkoztam – amikor Bibó Istvánt 1957-es letartóztatása után először halálos ítélettel sújtották, a bíróság különböző utakon-módokon „megüzente” neki, kérjen kegyelmet, ők ezt támogatólag terjesztik majd tovább. (Nyilván érezték az ítélet indokolatlan szigorát, s nem tudták nem méltányolni Bibó kivételes szellemi-erkölcsi rangját.) Bibó azonban erre úgy reagált (nekem erről annak idején Bíró Lajos debreceni festőművész, Bibó fogolytársa beszélt), hogy a *Szondi két apródját* idézte: „Kegyelmet uradtól nem vár soha Szondi, / Jézusa kezében kész a kegyelem, / Egyenest oda fog folyamodni.” Az irodalmi, művészi értékekről lebecsülően vélekedők számára örök példa: néhány verssor hatására az a bíróság, amelynek hatalmát több ezer tank és egy világbirodalom garantálta, egy pillanat alatt erkölcsi paránnyá zsugorodott.

Való igaz: Arany (illetve hősei) ritkán vagy egyáltalán nem beszélnek Krisztus csodáiról, feltámadásáról, mennybemeneteléről, de a Krisztustól nyert kegyelem Szondit megölhetővé, legyőzhetetlenné teszi. Az Arany-ballada sorai pedig a vérbíróság előtt álló vádlottat teszik megölhetővé, de le nem győzhetővé. Arany kálvinizmusa tehát – meglehet – kevésbé érintett transzcendens, netán misztikus ter-

rénomokat, de műveinek bizonyos részei, jelen esetben a *Szondi két apródja* a nemzetvédő hűség szilárdságát, legyőzhetetlenségét is Krisztus kegyelméből vezeti le. (Mint tudjuk, Bibó István mégiscsak kegyelmet kapott, 1963-ban amnesztiával szabadult, a kommunista diktatúra pedig később – nem utolsó sorban ideológiájának erkölcsi tarthatatlansága folytán – felszámolta önmagát.) Arany életművének tehát nem pusztán általánosságban kell esztétikai-eszmei értékeit számon tartani, hanem a legnehezebb helyzetekben élet- és értékmentő erejét is, amely puritán kálvinizmusának egyetemességéről tanúskodik.

JEGYZETEK

1. Ravasz László, *Utóbang = Tompa Mibály összes művei*, Franklin, é. n., 1482–1483.
2. Idézi erre vonatkozóan Suki Bélát Szörényi László, *A humoros elégia (Visszatekintés) = Az el nem ért bizonyosság. Elemzések Arany János lírájának első szakaszából*, szerk. Németh G. Béla, Akadémiai, Budapest, 1972, 239.
3. Dr. Podmaniczky Pálné Vargha Ilona, *Arany János és az evangélium*, Kálvin Könyvtár, Budapest, 1934, 22.
4. Szörényi, *A humoros elégia*, 206.

TARJÁNYI ESZTER

Arany János és a szerelmi költészet kérdéskörei

AVAGY, HOGYAN LEHET BESZÉLNI ARRÓL, AMI NINCS

„a szerelemes beszéd manapság végtelenül elmagányosodott. A szerelem nyelvét alighanem [...] milliónyian beszélik, de senki sem szentel neki különösebb figyelmet: teljesen elhagyatott a környező nyelvek között, amelyek nem ismerik, vagy lekezelően bánnak vele, vagy csúfot űznek belőle; nemcsak a hatalomtól van elszigetelve, hanem működéseitől is (a tudománytól, filozófiáktól, művészetektől). Az, hogy a beszéd saját erejénél fogva így fenn tudjon maradni, s korszerűtlensége ellenére ne sodorja el semmi, hogy képes legyen harcba szállni a nyájszellemmel, az csak úgy lehetséges, hogy egyfajta megerősítésnek ad bármilyen parányi helyet.”¹

Mióta Umberto Eco *A rózsza neve* utószavában érzékeltette a szerelem kifejezhetőségének határait és vele a tiszta, azaz iróniamentes megnyilatkozás lehetetlenségét,² illetve mióta – immár hazai viszonyokra áttérve – Kulcsár Szabó Ernő székfoglaló előadásában *A „szerelmi” líra végéről* értekezett,³ figyelemfelhívó címként használva ki az erős állítás retorikáját, azóta szinte tapinthatóvá vált a téma avítt-sága. Kijelenthető: mára a szerelmi költészet az irodalomtudomány egyik olyan zavarba ejtő témájává lépett elő, amit nem illik vizsgálni, sőt egyáltalán komolyan venni. A direkt érzelemkifejezés kínosan önkítárukközözővé vált, és még a róla szóló